

MÁRKUS LÁSZLÓ

A legújabbkori sajtótörténet kutatásának módszertanáról

A magyar sajtótörténet kidolgozására vállalkozó munkacsoport keretében a sajtótörténet IV. kötetének munkaközössége a II. és III. kötet szerkesztőinek és több munkatársának részvételével 1969. december 19-én módszertani vitát rendezett. Az alábbiakban közöljük Márkus László vitaindító referátumát, valamint az elhangzott hozzászólások rövid kivonatát.

A négykötetes magyar sajtótörténet elkészítése — állapította meg a bevezető előadás — számos más megoldandó probléma mellett sürgetően felveti egy elvi alapon nyugvó kutatási módszertan kidolgozását, miután kutatásaink eddigi eredményeit *Dezsényi Béla* historiográfiai tanulmánya összegezte. (*Dezsényi Béla: Tények és irányok a magyar tudományos sajtókutatásban, Magyar Tudomány* 1968. szept. 544—553. 1.). Mint a negyedik kötet szerkesztője, elsősorban az ellenforradalmi korszak sajtótörténetének kutatási módszertanát kíséreltem meg felvázolni. Előljáróban hangsúlyozom, hogy ezúttal a szintézist előkészítő *részletkutatások* módszertani szempontjait szeretném körvonalazni. Sajtótörténetünk — amint az elfogadott tematikai vázlat kijelölte — a művelődéstörténet keretén belül a magyar politikai gondolkodás történetének sajtóbeli tükröződését kívánja ábrázolni. Ezt tekinti a feldolgozás főirányának, és ezt a főirányt kívánja alátámasztani és kiegészíteni a sajtónak, mint agitációs- és propaganda intézménynek, továbbá üzleti vállalkozásnak bemutatásával. Szándékában áll továbbá elemezni a tükrözés formai oldalait, esetleg a még kidolgozandó kvantitatív módszerek segítségével is.

Fentiekből következik, hogy fő feladatunk a történeti folyamat sajtóbeli tükrözésének vizsgálata, adott korszakban, egy-egy osztály, illetve réteg megnyilvánulásain, tehát a közvélemény osztály-, illetve rétegmeghatározottságán keresztül. Tekintettel arra, hogy a korszak sajtóanyaga óriási terjedelmű, a tükrözés vizsgálata erős szelekciót igényel. Miután sajtótörténeti szintézisünk a korszak különböző politikai irányzatainak sajtóbeli tükröződését kívánja nyomon követni, a szelektálás alapelve a *reprezentatív sajtóorgánumok kiválasztása*. A szelektálás tehát a társadalom- és politikátörténetírás legújabb kutatási eredményeire támaszkodik; a politikai spektrumot, illetve annak tükrözését a legjellemzőbb sajtótermékek elemzése útján kell bemutatni.

Mindezek előrebocsátásával a kutatási teendőket az alábbi négy tematikai fő csoportban javasolom kijelölni:

1. A kutatás kiindulópontja a kutatandó sajtóorgánumnak, mint sajtóintézménynek meghatározása és elemzése. A kutató feltárja az „anyakönyvi adatokat”, tehát a lap indulásának és működésének időtartamát, a főszerkesztő és a felelős szerkesztő személyét, illetve a személyi változásokat, a munkatársi gárda és a reszortok alakulását is beleértve, vizsgálni kell a szerkesztőség társadalmi és politikai összetételét, az újságírók életútját, anyagi helyzetét, képességét. Kutatásra szorul — az ellenforradalmi rendszer sajátos jellegéből adódóan — az államhatalom és a lap viszonya, alapengedély körülményeitől kezdve az esetleges szubvencióig, személyi kapcsolatokig, a cenzúrához való viszonyig stb. Tekintetbe kell venni a kutatót sajtóban kialakult viták fő témaköreit és a viták csomópontjait.

— 2. A lapnak, mint intézménynek, a fentiek alapján elvégzett feltérképezésével párhuzamo-

san a tematikai csoportosítás második és egyben fővonalát a sajtóbeli tükrözés megközelítése jelenti. Ezt módszertanilag, az adott sajtóorgánium tanulmányozásában a következőképpen képelem: A történelmi mozgás objektív folyamatát tekintve a gazdaság, a társadalom, a politika és a kultúra területét tekintem anyaggyűjtési főcsoportoknak, olymódon, hogy kijelölöm egy-egy éven, illetve hónapon belül a kategóriák lényeges eseményeit, jelenségeit, amelyeket vizsgálni kívánok. Természetesen a fent jelölt négy kategórián belül lehetőség van további alcsoportok osztályozására, tehát a kül- és belpolitika, országos és községi politika, gazdaságpolitika, szociálpolitika stb. adatainak gyűjtésére — mindig az előre kijelölt *objektív* történéshez viszonyítva.

A kutatónak tehát, amikor a kijelölt sajtóorgánium átnézését megkezdi, előre elkészített kronológiai „*tabella*” alapján kell dolgoznia. Ismernie kell a korszak és azon belül az év és hónap történelmi mozgását. Csak így kezdheti el a kijelölt sajtóorgánium vizsgálatát, csak így figyelheti meg, hogyan reagál a lap, a közvélemény meghatározott részeként, a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális mozgásra. Ha például a kutató mondjuk a *Pesti Hírlapot* vizsgálja az 1931-es esztendőben, ki kell jelölje az általános és sajátos csomópontokat. *Általános* csomópontokon értem a következőket: *Gazdaság*: a válság mezőgazdasági és ipari adatai januárban, áprilisban, októberben és decemberben, a kamatláb alakulása, a hitelélet; ugyanezen tematikai főcsoporton belül az agrár—merkentil ellentét *speciális* megnyilvánulásai, tehát pl. a kényszeregyezségek, csődeljárások, árverések stb. problematikája. A *politikai* tematikán belül *általában* a parlamenti események csomópontjait, így a választásokat, a kormány lemondását, *speciálisan* a pártonkívüli kormánytámogató és ellenzéki képviselők megnyilatkozásainak sajtóbeli tükröződését és kommentálását, külpolitikai vonatkozásban a német—osztrák vámunió tervét *általában*, és a laphoz közelálló politikusok állásfoglalását *speciálisan*. (Nagy Emil, Hegedüs Lóránt stb.). Meg kell határozni az általános és speciális problémákat.

Tekintettel arra, hogy egy problémakör sajtóbeli tükrözése — éppen a kiválasztott téma, esemény, akció stb. esetében — hosszabb folyamat, a kutatónak — munkája és a gyűjtött anyag körülhatárolása érdekében — meg kell határoznia a történés objektív folyamatának, majd a tükrözésnek legfontosabb metszéspontjait; tehát a kezdet, a tetőzés és a lezárás dátumait a kapcsolódó állásfoglalások rögzítésével. Igen fontos a kezdeti célkitűzés, a tetőzés és a lezárás „összemérése”; ilyen vizsgálat teszi lehetővé a lap vonalának konkrét meghatározását, következetességét, illetve a módosulások regisztrálását. Fenti módszer — mint kívülálglik — a kutatás előfeltételeként a történés objektív folyamatának általános és speciális meghatározását követeli, méghozzá „többdimenziós” közelítésben — bár első hallásra bonyolultnak tűnhet — a kutatás koncentrációja és az anyag elrendezése szempontjából döntő jelentőségű. Kétségtelen, hogy a történeti folyamat előzetes „szelekciója” bizonyos hibalehetőségeket rejt magában, de kutató-sunk módszertanának egyik alapelve a szelekció.

3. A kutatás harmadik főiránya: a kijelölt sajtóorgániumnak mint üzleti vállalkozásnak a vizsgálata. Itt elsősorban annak felderítése a feladat; milyen *pénzügyi források biztosítják a lap üzemét*. Tehát a lapvállalkozás gazdasági és jogi körülhatárolása, pénzügyi helyzetének és a helyzet változásainak felderítése. Igen fontos megvizsgálni a *hirdetések tárgykörét, mennyiségét, megkísérelni az ebből származó bevételek meghatározását*, a fizetett, vagy feltételezeten fizetett cikkek mennyiségét és tartalmát. Ebből a szempontból különös gondnal vizsgálandó a közgazdasági rovat, továbbá a kulturális életről (filmről, színházról, könyvekről) adott közlések érdekhatere. Természetesen az ilyen nem hivatalos jövedelmek felderítése igen bonyolult, hiszen legtöbb esetben feltételezésen alapul, nem egy esetben indirekt módon, személyi „csatornákon” keresztül. Ide tartozik a szubvenciók problematikája, a TÉBE és GyOSz pausáléi stb.

4. Negyedik feladatként a sajtóbeli tükrözés formai oldalának kutatását jelölném ki, amin a következőket értem: Meghatározni a lap rovatösszetételét, illetve a rovatok egymáshoz való viszonyát, arányát. A formai oldalhoz tartozik a stílusproblémák, tehát a műfaj és a színvonal vizsgálata, a hírközlés frissessége, a külföldi és vidéki tudósítók munkája, a publicisztika, a glossza, a tárca, a politikai és irodalmi anyag színvonala, hitele. Ide tartozik a lap nyomdai

előállítására, technikai színvonalára, a kép- és illusztrációs anyag, mellékletek, évkönyvek, naptárak vizsgálata.

A röviden vázolt tematikai fősoportok megközelítésében történetírásunk legújabb eredményeire támaszkodó, lényegre törő selekciót alkalmazó kvalitatív módszer mellett a vizsgálandó lap kvantitatív módszerrel történő elemzése is munkánkhoz tartozik. E módszerek alkalmazása a sajtótörténeti kutatás területén alapos előkészületet igényel, meríthetünk bizonyos nemzetközi tapasztalatokból. Ilyen pl. Paul Stoklossa kvantitatív vizsgálata 1910-ből, amikor 13 berlini és 17 vidéki újságot vett alapul és tartalmukat kijelölt tizenöt szempont alapján határozta meg. Vizsgálta továbbá a hirdetések mennyiségi viszonyát a lapok összterjedelmével. E meglehetősen „szűken” szabott célmeghatározás is lehetőséget adott számára bizonyos következtetések levonására, ami jelentős adalékkul szolgált a sajtó üzleti vállalkozás jellegének viszonylag konkrét meghatározásához. A kvantitatív módszerek sajtótudományi alkalmazásának az elmúlt évtizedben megnőtt a jelentősége. Néhány esetben „önállósulási” tendenciát is mutat. Sajtótörténeti kutatásunk metodikájának kidolgozásakor hangsúlyozni kívánom, hogy a kvantifikáció számunkra részlegesen megközelítési mód, nem önálló és nem kizárólagos módszer.

A kvantitatív módszer alkalmazása tehát — véleményem szerint — a fentiekben kijelölt kutatási főirányokon belüli célmeghatározások alapján kell, hogy történjék. Az egyes kutatási fősoportokon belül ezek a célmeghatározások különböző jellegűek, és természetesen kutatási lehetőségeink által körülhatároltak. Tekintettel arra, hogy kutatásaink jelenlegi központjában a részletkutatás, előtanulmányírás áll, az egy lapra vonatkozó kvantitatív célmeghatározási program fő vonalait kell lefektetni. A lap, mint kommunikációs intézmény, kvantitatíve vizsgálható a szerkesztőség összetétele, létszáma, ennek alakulása, belső és külső munkatársak viszonya, azok szociális és politikai hovatartozása, életkora, származása szempontjából. A kvantitatív módszert leghatékonyabban a lap tartalmi elemzésénél alkalmazhatjuk, kvalitatív módszereink eredményének alátámasztására vagy módosítására. Arról van szó ebben az esetben, hogy a történeti folyamat előre kijelölt csomópontjain vizsgált sajtóbeli tükrözés előfordulási sűrűsége, erőssége és hatékonysága vizsgálható kvantitatív módszerrel. Így például a megtörtént esemény valóságghú, illetve eltérő közlési módja; a publicisztikai tevékenység viszonya a politikai pártokhoz, érdekközösségekhez, személyekhez; a sajtóorgánium meghatározott politikai célja; a sajtóbeli tükrözés formai oldalának kvantitatív kutatási módszeréhez tartozik a publicisztikai megnyilatkozások száma, aránya, stíluselemei, lapban való elhelyezése, terjedelme stb. A kvantitatív módszer konkrét alkalmazásához a külföldi irodalom tanulmányozása elengedhetetlen. (Ehhez felhasználtam: a *Schriftenreihe zur Publizistikwissenschaft* sokszorosított kiadványaiból, *Gernot Wersig*: *Inhaltsanalyse. Einführung in ihre Systematik und Literatur*, Berlin 1968; *Kurt Koszyk*: *Die Inhaltsanalyse der Deutschen Presse*, *Publizistik*, Jahrgang 7, Heft 3; *Harold D. Lasswell*: „Why Be Quantitative?” „Reader in Public Opinion and Communication” London 1966.)

A fent vázolt metodika természetesen csak kiindulópont a módszertan részletesebb kimunkálásához, amely a kutatás során újabb tapasztalatokra épülve, árnyaltabbá és sokrétűbbé kell, hogy váljék.

*

A hozzászólások sorát *Sipos Péter* nyitotta meg, aki problematikusnak ítélte a politikai gondolkodás-centrikusságot, tekintettel arra, hogy az egyes történeti periodusokban a politikum nem kapott azonos hangsúlyt a sajtóban az ellenforradalmi rendszer folyamán.

Lackó Miklós elfogadta a cikk irányelveit. A politikacentrikusságot tartja a kutatás főirányának, de nem túlhajtva, a politikum áttételes megnyilatkozásait is figyelembevéve. Példaként említette, hogy a kulturális rovatok nem minden esetben tükrözték az illető lapok politikai irányát, jobboldali lapokban is jelentek meg progresszív írásoktól színvonalas alkotások. Jelezte annak a fontosságát, ami nem tükröződik a sajtóban, tehát a cenzúra és ezzel összefüggésben a

sajtótörvények szerepét. A kvantitatív módszer terv szerinti alkalmazásával a módszer egyik specialistáját kell megbízni.

Mucsi Ferenc, a III. kötet egyik szerzője, a kutatás módszertanáról készült útmutatót a III. kötet munkatársai számára is elfogadhatónak látja. A III. kötet anyaga jobban áttekinthető, a politikai irányzatok és a sajtó kapcsolata kevésbé kiugró, de mindig nyomon követhető. Nehezebb a sajtó hatásának kiemelése, és ezért már az anyaggyűjtésnél fontos lesz a sajtó mint „kollektív organizátor” szerepének vizsgálata.

Erényi Tibor szerint jelentősek a különbségek a III. és a IV. kötet periódusai között, ami a kutatás módszertanát is érinti. A sajtó öntörvényűsége jobban érvényesül a III. kötet korszakában. Egyoldalú lenne, ha csak a politika-történet érvényesülne.

Dersi Tamás hangsúlyozta, hogy a III. és IV. kötet periódusai között vannak bizonyos különbségek. A sajtó önmozgása 1919 előtt jobban érvényesül, de ebben az időszakban is nélkülözhetetlen a politikai-ideológiai alapozás. Nem szűken vett pártkeretokről van szó, hanem áramlatokról. Figyelembe kell venni, hogy létezik egy indirekt politikai szféra, amelynek hatása mégis politikus. Ilyen értelemben a III. kötetre is érvényesnek tartja ezeket a módszertani elveket.

Kosáry Domokos megfelelőnek tartotta a módszertani útmutatót, mert lehetőséget nyújt a kvantitás csökkentésére a szelekció alapján. Az időrendi és tematikai tabellák összefüggéseinek vizsgálata alapján érhető el a politikum magasabb szintű értelmezése. Felhívta a figyelmet, hogy a megvitatott metodika a napilapokra érvényes. A hetilapoknál és havi folyóiratoknál az elvi kérdések vizsgálata kerül előtérbe. Javasolta próbaként egy időszak kidolgozását az elfogadott módszertani elv alapján.

Glatz Ferenc négy pontban foglalta össze észrevételeit a referátumhoz, amely szerinte igen jól fogja össze az induló kutatás legfontosabb teendőit.

1. Nagyobb hangsúlyt kívánna helyezni a *kormány sajtópolitikájának feltérképezésére*. Ezáltal világossá válnék, hogy a sajtó, mint a közvélemény manipulálásának elsőszámú eszköze mikor, mennyire, s miként válik a kormány kezében hatalmi tényezővé, ugyanakkor egy ilyen vizsgálat sokban segítene körvonalazni az ellenforradalmi rendszer kormányzati formáit, mutatná például az állammechanizmus irányítottságának mértékét stb. Ezért javasolja „Az ellenforradalmi kormányok sajtópolitikája 1919—1944” című dokumentumkötet összeállítását.

2. Ha a sajtótörténeti kutatást a politikai gondolkodás története egyik megközelítési formájának tekintjük, meg kellene próbálkozni az egyes *sajtótermékek elterjedtségének* felmérésével. Ez sokat elárul a hivatalos vagy ellenzéki ideológiai termékek *hatékonyságáról*.

3. Sajátos helyet kaphatna a *vidéki sajtó* problematikája. A vidéki lapok nem mindig azonos szerepet kapnak az ország politikai életében. A harmincas években nagyobb súlyt kap a vidéki sajtó, a Gömbös kormány — bizonyos mértékig a gleichsaltolásra törekvő — sajtópolitikája következtében.

4. Kérdéses, mennyire tartjuk majd feladatunknak az *újságírói garnitúrával*, mint az értelmiség egy igen fontos rétegével való foglalkozást. Fontos része lehetne az ilyen téren tett kutatás az ellenforradalmi rendszer értelmisége történetének.